

Georg Stadtmüller, Michael Choniates, Metropolit von Athen [ca. 1138—ca. 1222]. Rom 1934. Σελ. 202. — Ἀνατύπωσης ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «*Orientalia Christiana*». Vol. XXXIII—2 Nr. 91. Februario — Martio 1934.

Τὸ θέμα «Μιχαὴλ Χωνιάτης, μητροπολίτης Ἀθηνῶν» ἀποτελεῖ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ζήτημα μεγάλου ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 13^{ης} ἑκατοντ. ἀκμάσας μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ ὁ ἐκ Χωνῶν, ἔξ οὗ καὶ Χωνιάτης, συναποτελεῖ μετὰ τοῦ Εὐσταθίου Θεσ/κης, τοῦ καὶ διδασκάλου του, καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Νικηῖτα Χωνιάτου, μίαν τῶν λίαν ἐνδιαφερουσῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν. Τὴν μεγάλην ἀξίαν καὶ σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἔρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου, πρῶτος ἐκ τῶν ἡμετέρων κατεῖδεν ὁ ἀοιδιμος Σπυρ. Λάμπρος, ὅστις ἐν τῷ ἔργῳ του: Αἱ Ἀθήναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους. Ἐν Ἀθήναις 1878, ἔδωκεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ σύντομόν τινα, ἀλλ' ἐμπεριστατωμένην σκιαγραφίαν τῆς μεγάλης τοῦ Χωνιάτου φυσιογνωμίας. Τὸ προηγούμενον μάλιστα ἔτος εἶχεν οὗτος δημοσιεύσει ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀθηναίω» 6 [1877] 354-367 περισπούδαστον ἄρθρον περὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. Ἐπίσης κατὰ τὰ ἔτη 1879 καὶ 1880 ἔξεδωκεν ὁ αὐτὸς σ. ἐν δυὶ τόμοις τὰ σωζόμενα τοῦ Χωνιάτου. Κατὰ δὲ τὸ 1904 μεταφράσας τὴν περίφημον τοῦ Γρηγοροβίου ἱστορίαν τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας εἰς δύο τόμους ἔκαμε σπουδαιοτάτας προσθήκας εἰς ὅσα μάλιστα ἀφείρων τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτην. Ἀλλ' ὁ εὐτυχῆσας ἐπ' ἐσχάτων νὰ συντελέσῃ περισσότερον εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν περὶ τοῦ Χωνιάτου γνώσεών μας εἶναι ὁ καθηγητὴς Κ. Δυοβουνιώτης, ὅστις, ἐκ τῶν καταλοιπῶν τοῦ ἀειμνήστου Λάμπρου δημοσιεύσας τὰς κατηχήσεις τοῦ Μιχαὴλ¹, σπουδαίως συντέτεινεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς περὶ τοῦ Χωνιάτου ἐρεύνης².

Ἡ περὶ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου φιλολογία, ὡς δεικνύει καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του ὁ Stadtmüller, δὲν εἶναι μικρά. Τοῦναντίον καὶ εἰς πλῆθος ἱκανὴ καὶ εἰς ἀξίαν λίαν σημαντικὴ. Ἀλλ' ὡς δικαίως παρατηρεῖ ὁ σ. ἐν σελ. 135 [8]³ «καὶ μετὰ τὰς ἀξιολόγους ταύτας ἐπὶ μέρους πραγματείας ἔλειπεν ἀκόμη

¹ Κωνστ. Δυοβουνιώτου, Αἱ ἀνέκδοτοι κατηχήσεις τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 3 [1928] 296-315. Ὅρα καὶ «Νέον Ἑλληγομνήμονα» 21 [1927] 411-420.

² Περὶ τῶν Ἑλλήνων τε καὶ ξένων, τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὸν Χωνιάτην ὄρα Stadtmüller σ. 131 [9]—137 [15], ὡς καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

³ Λόγῳ τῆς ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «*Orientalia Christiana*» ἀνατυπώσεως τῆς μελέτης, κατέστη τεχνικῶς δύσκολος, φαίνεται, ἡ ἀποφυγὴ τῆς διπλῆς ἀριθμώσεως τῶν σελίδων, τοῦθ' ὅπερ δυσχεραίνει κάπως τὰς παραπομπάς.

ή βιογραφία, ήτις θά συνετάσσετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄλων πηγῶν τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῆς ἐρεῦνης τῆς συγχρόνου ἱστορικῆς παραγωγῆς». Τὴν ἄλλειψιν ταύτην προσπαθεῖ διὰ τῆς προκειμένης μελέτης του νὰ συμπληρώσῃ ὁ Stadtmüller¹. Βάσις τῆς ἱστορικῆς του ἐκθέσεως ὑπῆρξαν αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Χωνιάτου, μάλιστα δὲ αἱ ἐπιστολαὶ του, καὶ αἱ ἄλλαι συναφεῖς πρὸς τὸ θέμα του πηγαί. Ἡ ἔρευνα δὲ αὕτη τῶν πηγῶν ὤθησε τὸν σ. εἰς ἐμπεριστατωμένην ἐπὶ τῶν χφφ. ἔρευναν, ἀποτελοῦσαν ἐν τῶν σπουδαιότερων κεφαλαίων τῆς ὄλης πραγματείας. Τὴν διάρθρωσιν δὲ τῆς ὄλης ἐργασίας ἐπέτυχε διὰ τοῦ ἀκολουθίου μεθοδικωτάτου τρόπου: Διήρесе τὴν ὄλην μελέτην του εἰς δύο γενικὰ τμήματα, ὧν τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὴν καθαρῶς ἱστορικὴν ἐκθεσιν, τὸ δὲ δεύτερον, ἐν εἴδει παραρτημάτων (Exkurse), πραγματεύεται διάφορα προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὸ θέμα, τῆς ἐπιστημονικῆς λύσεως τῶν ὁποίων ἐπιλαμβάνεται. Ἴδου ὁ καθόλου σκελετὸς τῆς μελέτης ταύτης: Εἰσαγωγή. Μιχαὴλ Χωνιάτης, μητροπολίτης Ἀθηνῶν: I. Νεανικὰ ἔτη ἐν Χωναῖς. II. Ἐν Κ/πόλει. III. Ὡς μητροπολίτης ἐν Ἀθήναις. 1 κεφ. Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν 12^{ον} αἰ. 2 κεφ. Μιχαὴλ Χωνιάτης ὡς μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἐπὶ Ἀλεξίου II. καὶ Ἀνδρονίκου I. [1182-1185]. 3 κεφ. Ἐπὶ Ἰσαὰκ II. Ἀγγέλου [1185-1195]. 4 κεφ. Ἐπὶ Ἀλεξίου III. Ἀγγέλου [1195-1203]. 5 κεφ. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κράτους. IV. Ἐν τῇ ἔξορίᾳ, 1 κεφ. Εἰς ἀναζήτησιν καταφυγίου, 2 κεφ. Αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις εἰς τὴν φραγκικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν. 3 κεφ. Ἐπὶ τῆς νήσου Κέας [1205-1217]. 4 κεφ. Ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Προδρόμου ἐν Μουντινίτσᾳ [1217-ca. 1222]. Παραρτήματα (Exkurse). 1. Ἡ παράδοσις τῶν χφφ. τῶν ἔργων τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου. 2. Ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν χφφ. καὶ ἡ προέλευσις ἀμφοτέρων τῶν χρονικῶς διατεταγμένων συλλογικῶν ἐκδόσεων. 3. Ἡ χρονολογία τῶν ἔργων τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου. 4. Τὸ ψευδοοικογενειακὸν ὄνομα Ἀκομινάτος. 5. Πότε ἦλθεν ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ὡς μητροπολίτης εἰς Ἀθήνας; 6. Τὸ Ὑπομνηστικὸν τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον III. 7. Εὐθύμιος Μαλλάκης, μητροπολίτης Νέων Πατρῶν. 8. Ἰωάννης Χρῦσανθος, μητροπολίτης Θεσ/κης. — Πίναξ ἀλφαβητικὸς (προσώπων, λέξεων πραγμάτων).

Ἐκ τῶν δύο τμημάτων τὸ δεύτερον, τὸ τῶν Παραρτημάτων (Exkurse), παρέχει τὴν σημαντικωτέραν ἐπιστημονικὴν συμβολὴν εἰς τὴν περὶ τοῦ Χ. ἔρευναν. Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ τμήματι τὰ τρία πρῶτα θέματα, ἦτοι «ἡ παράδοσις τῶν χφφ. τῶν ἔργων τοῦ Μ. Χ.», «ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν χφφ. καὶ ἡ προέλευσις ἀμφοτέρων τῶν χρονικῶς διατεταγμένων συλλογικῶν ἐκδόσεων» καὶ «ἡ χρονολογία τῶν ἔργων τοῦ Μ. Χ.», ἀποτελοῦσι τὴν κορωνίδα

¹ Ἡ μελέτη εἶναι ἐναίσιμος διατριβὴ ἐξεληθούσα ἐκ τοῦ φροντιστηρίου τοῦ σοφοῦ βυζαντινολόγου καὶ καθηγητοῦ τῆς μέσης καὶ νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου κ. Franz Dölger.

τῆς ὅλης μελέτης. Μέθοδος ἔξαιρετικὴ καὶ βαθεῖα παρατηρητικότης χαρακτηρίζουσι καὶ τὰ τρία ταῦτα ἐπὶ μέρους θέματα. Ἡ κριτικὴ τῶν χφφ. ἔρυνα, ὁ μεταξύ των παραλληλισμὸς καὶ ἡ ἀμοιβαία σύγκρισις, ἔφερον εἰς τὸ λίαν ἐνδιαφέρον συμπέρασμα, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Μ. Χ. παρεδόθησαν μέχρις ἡμῶν εἰς δύο σώματα (cogroga) κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν διατεταγμένα, κατὰ μεγίστην δὲ πιθανότητα, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χωνιάτου. Τὸ πρῶτον σῶμα περιλαμβάνει τοὺς λόγους, τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰ ποιήματα, τὸ δὲ δεύτερον τὰς κατηχήσεις.

Πρὸ τοῦ σ. τὸ ζήτημα τῆς χρονολογικῆς διατάξεως τῶν ἔργων τοῦ Χ., καὶ δὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἐξήτασεν ἐπιτυχῶς ὁ Σπυρ. Λάμπρος¹, ὅστις ἀκριβῶς εἰς τὸ αὐτὸ κατέληξε συμπέρασμα. Ὁ Stadtmüller ὁμως, εὐρύτερον διαπτύξας τὸ ζήτημα καὶ πάντα τὰ μέχρι τοῦδε ὑπάρχοντα σχετικὰ χφφ. συγκρίνας, προήγαγε τὸ μέχρι τοῦδε πιθανολογούμενον περὶ τῆς χρονολογικῆς τῶν ἔργων τοῦ Χ. διατάξεως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, εἰς βεβαιότητα. Ἡ σπουδαιότατη αὕτη ἔρυνα τοῦ Stadtmüller τὰ μάλιστα θέλει συμβάλλει καὶ εἰς τὴν ἀκριβείαν νέας τυχὸν τῶν ἔργων τοῦ Χ. κριτικῆς ἐκδόσεως, πληρούσης τὰς σημερινὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις. Ἐκ τῆς συγκριτικῆς τῶν χφφ. ἐρεύνης προκύπτει κατὰ τὸν σ. ὅτι τὸ ἀπὸ τοῦ 16^{ου} αἰ. ὡς οἰκογενειακὸν τῶν ἀδελφῶν Μιχαὴλ καὶ Νικήτα τῶν ἐκ Χωνῶν ἰσχύον ὄνομα «Ἀκομινάτος», προῆλθεν ἐκ κακῆς παλαιογραφικῆς ἀναγνώσεως παρὰ τοῦ φιλολόγου Hieronymus Wolf² τῶν λατινιστῶν γεγραμμένων λέξεων «a Chonis» παραναγνώσαντος Acominatus. Παρὰ τὸ εὐλογοφανὲς τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Stadtmüller, ἃς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ἐφ' ὅσον πλείστοι ἄλλαι σχετικαὶ πηγαὶ εἶναι ἀκόμη ἀνεξερεύνητοι, ἔξ ὧν ἀσφαλέστερα καὶ θετικώτερα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξαχθῶσι συμπεράσματα. Ἄλλωστε δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ δεχθῆ τις ὅτι φιλολογικὴ φυσιογνωμία ὡς ἡ τοῦ Wolf ἦτο δυνατόν νὰ περιπέσῃ εἰς τόσον χονδροειδὲς παρανάγνωσμα.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου τῆς μεταβάσεως τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὴν Μητρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν συμφωνεῖ ὁ σ. πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Λάμπρου³, ὅτι δηλὰ δὴ αὕτη ἐγένετο τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ 1182 ἔτους.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ Ὑπομνηστικοῦ τοῦ Χ. πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον III. Ἄγγελον [1195 - 1203] σ. 283 [161] — 286 [164] μετὰ τῶν ἀκολουθούντων σχολίων καὶ κριτικῶν παρατηρήσεων, εἶναι ὁμολογουμένως ἀρίστη. Ἐξαιρετος ἐπίσης εἶναι ἡ σύντομος ἱστορικὴ προσωπογραφία τῶν δύο μητρο-

¹ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα. Ἐν Ἀθήναις 1879 τ. I. Εἰσαγωγή σ. να' ἔ.

² Nicetae Acominati Choniatae. . . historia. . . Hieronymo Vuolfio interprete. Basileae 1557. Παρὰ Stadtmüller σ. 274 [152].

³ Σπυρ. Λάμπρου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα. Ἐν Ἀθήναις 1879 τ. I. Εἰσαγωγή σ. ιη' ἔ.

πολιτῶν Εὐθυμίου Μαλλάκη¹, Νέων Πατρῶν καὶ Ἰωάννου Χρυσάνθου Θεσσαλονίκης.

Τὸ ζήτημα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γεωργίου Τορνίκη, τῶν ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἔργων τοῦ Χ. ἐκδοθεισῶν², οὐδόλως θίγει ὁ σ. Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του μάλιστα (σ. 137 [15]) ἔκαμε τὴν δήλωσιν ὅτι προτίθεται ἰδιαίτερος νὰ ἀσχοληθῇ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, διότι ἀμφιβολία τῷ ἐγεννήθη, ἐὰν πράγματι εἰς τὸν Χ. ἀπευθύνονται αὐταὶ ἢ πρὸς ἄλλον τινὰ προηγούμενον μητροπολίτην Ἀθηνῶν. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀμφιβολίαν αὐτήν, εἰς ἣν ἢ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔρευνα τὸν ὠδήγησεν, ἔπρεπε νὰ μὴ παραλείψῃ τὴν ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι (Exkurse) ἰδιαίτεραν ἀπόδειξιν τῆς θέσεώς του, ἀφοῦ μάλιστα διὰ τὴν λύσιν χρονολογικῆς τινος ἀπορίας καὶ μόνον (σ. 136 [14]) ἔκρινε σκόπιμον, καὶ πολὺ ὀρθῶς, νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Ἰωάννου Χρυσάνθου³.

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἀφορῶσι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Stadtmüller ὡς ὅλον, ὡς καὶ τὴν μεθοδολογικὴν του ἄποψιν. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἀκόλουθα.

Τὸ τοῦ πρώτου τμήματος περιεχόμενον, καθαρῶς ἱστορικόν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τῆς ὅλης συγχρόνου φιλολογίας ἐκτιθέμενον, παρουσιάζει τὴν ἐξῆς ἔλλειψιν, ὅτι δὲν ἐξαιρεῖ προσηκόντως τὸν «μητροπολίτην», δηλ. τὸν θεολόγον Χωνιάτην, οὐδ' ἔρευνα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸν Χ. ὡς ἐκκλησιαστικὸν ῥήτορα καὶ ἠθικολόγον. Ἡ δρᾶσις τοῦ Χ. ἡ κοινωνικὴ εἶναι ὁμολογούμενης θυμασθή. Καὶ ἐν αὐτῇ θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν ἱεράρχην καὶ τὸν γνήσιον θεολόγον καὶ ἠθικολόγον. Ἄλλ' ἀκριβῶς, λόγῳ τῆς μεγάλης καὶ πολυμεροῦς τοῦ ἱεράρχου τούτου φυσιογνωμίας— ἄς μὴ παρορᾶται δὲ ὅτι πρόκειται περὶ ἱεράρχου— ἦτο ἀπαραίτητος καὶ ἡ ἐκ θεολογικῆς ἀπόψεως ἐξέτασις του. Ὁ Stadtmüller ἀπορορῶται ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ,

¹ Παρατηρητέον ὅτι περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ ὀνόματος τοῦ Εὐθυμίου «Μαλλάκης» οὐδὲν μνημονεῖ ὁ Stadtmüller, παρὰ τὴν ἐκπεφρασμένην γνώμην τοῦ τε Λάμπρου καὶ Treu. Ὁρα Σπυρ. Λάμπρου, Μ. Α. τοῦ Χωνιάτου τὰ σφζόμενα, τ. II., 559 καὶ Max Treu, Περὶ Εὐθυμίου Νέων Πατρῶν τοῦ Μαλλάκη. Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος 5 [1896 - 1900] 197 - 218. Ἐν σ. 198 λέγει ὁ Treu καὶ ἐξῆς: «Πρὸς τοῦτους δ' ὀρθῶς ἀναγράφει ὁ Λάμπρος, ὅτι ἐν τινι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ μεγάλου δρουγγαρίου Γρηγορίου τοῦ Ἀντιόχου ἐν τῷ Ἐσκουριαλίῳ κώδικι Υ — Π — 10 ἀνεφέρετο τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα τοῦ Εὐθυμίου, ὅστις ἐπωνομάζετο Μαλλάκης». — Αἱ 30 ἐπιστολαὶ τοῦ Εὐθυμίου Μαλλάκη, αἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ κακῶς φερόμεναι, ἀντιγραφεῖσαι ὑφ' ἡμῶν ἐκ τοῦ cod. Berol. 76 [= Phil. 1486] θὰ δημοσιευθῶσιν ἐν εὐθέτῳ καιρῷ.

² II., 409 - 429.

³ Περὶ τοῦ Γεωργίου Τορνίκη ὄρα Σπυρ. Λάμπρου, Μ. Α. τοῦ Χωνιάτου τὰ σφζόμενα . . . τ. II., 409 ἐ., 414 καὶ 618. Ὁμοίως Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Εὐθύμιος Μαλλάκης, μητροπολίτης Νέων Πατρῶν, Ἐν Ἀθήναις 1903 σ. 37.

οικονομικοῦ καὶ φορολογικοῦ παράγοντος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — πράγματα, ἅτινα ἐκδέχεται τῷ ὄντι μετὰ περισσῆς ἐνημερότητος καὶ ἀκριβείας. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἱεράρχης τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας Μιχαὴλ ὁ Ἀθηνῶν ἀπῆτει καὶ τὴν ἀπὸ τῆς θεολογικῆς πλευρᾶς ἀνάλογον ἔρευναν. Καὶ περὶ τοῦ ὕφους δὲ καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Χ. οὐχὶ ἀρκούντως πραγματεύεται Stadtmüller¹.

Σφάλματά τινα ὀρθογραφικά, παρὰ τὸν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου παρατιθέμενον πίνακα διορθώσεων τῶν ἐν κειμένῳ παροραμάτων, διέφυγον τὴν προσοχὴν τοῦ διορθωτοῦ. Καταχωριζομέν τινα, τὰ ὅποια, ἂν καὶ δὲν φαίνονται πολὺ σπουδαῖα, προσκρούουσιν ὅμως ὀπωσοῦν εἰς τὴν δικαίαν τοῦ ἀναγνώστου ἀπαίτησιν, σελ. 144 [22] ὑποσ. 2 Ἑλλάδος — Ἑλλάδος, σ. 150 [28] Verfügungsrecht — Verfügungsrecht, σ. 180 [58] ὑποσ. 1 Ἡ Ναύπλια — Ἡ Ναυπλία, σελ. 184 [62] ὑποσ. 1 Μεγ. Ἑλλην. ἐγκυκλ. — Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκυκλ., σ. 199 [77] ὑποσ. 1 καὶ σ. 208 [86] ὑποσ. 3 καὶ σ. 294 [172] Ἀποκαῦκος — Ἀπόκαυκος, σ. 209 [87] ὄπως — ὄπως, σ. 238 [116] οὔτε — οὔτε, σ. 241 [119] διαθέσιως — διαθέσεως, σ. 242 [120] Chartophylakes — Chartophylax καὶ ἀγεννῶν — ἀγενῶν, σελ. 245 [123] βασιλεύουσαν — βασιλεύουσα, σ. 254 [132] ἀρχης — ἀρχῆς, σ. 260 [138] ὑέ — υἱέ, σ. 266 [144] ἐπ' ὄφελεία — ἐπ' ὄφελεία, σ. 310 [188] κυβερνήτον — κυβερνήτου. Καὶ τὸ ἐν σελ. 135 [13] ἀναφερόμενον ἔργον τοῦ Mathias Wellnhofer, Johannes Apokaukos von Naupaktos in Aetolien [περίπου 1155-1233], ἐσφαλμένως φέρεται ὡς ἐκδοθὲν ἐν Freiburg ἔδημοσιεύθη ἐν Freising τῷ 1913.

Ἐν σ. 229 [107] ἔνθα μνημονεύονται οἱ βυζαντινοὶ τίτλοι «κριτῆς τοῦ βήλου» καὶ «λογοθέτης τῶν σεκρέτων» ὄφειλεν ὁ σ. νὰ δηλώσῃ δι' ὀλίγων, τίς ἢ σημασία αὐτῶν. Ἡ αὐτὴ παράλειψις προκειμένου περὶ τοῦ τίτλου «λογοθέτης τοῦ δρόμου» ἐκ τῶν σχολίων ἐπὶ τοῦ Ὑπομνηστικοῦ (σ. 286 [164], 5).

Ἐν τέλει παρατηροῦμεν ὅτι ἀφθονωτέρα χρῆσις τῶν λόγων αὐτοῦ τοῦ Χ., ἤθελεν ἐντονώτερον ἐξάρει σημεῖα τινα τῆς ἱστοριογραφίας. Ἐπὶ παραδείγματι ἐν σ. 138 [16] ὑποσ. 5 καὶ 6, σ. 139 [17] ὑποσ. 7, σ. 154 [32] ὑποσ. 3, σ. 183 [61], ἰδίᾳ δ' ἐν ὑποσ. 5, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς θλίψεως τοῦ Χ. ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ κράτους. Ὁμοίως ἐν σ. 192 [70], ὅπου γίνεται λόγος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ μικροῦ υἱοῦ τοῦ ἀνεπιοῦ τοῦ Χ. Γεωργίου, κρατηθέντος ἐν Ἀθήναις παρὰ τῶν Φράγκων ὡς ὀμήρου καὶ μετὰ ταῦτα θανατωθέντος.

¹ Περὶ τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Χ. ἀνάγνωθι Σπυρ. Λάμπρον, Ἐνθ' ἄνωτ. τ. I. Εἰσαγωγή σ. λθ' - μα'. «Αἱ δύο αὐταὶ βίβλοι», δηλ. ὁ Ὅμηρος καὶ ἡ ἅγια Γραφή, λέγει ὁ Λάμπρος (σ. μ'), «ἡ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ τῆς θεολογικῆς παιδείας, εἶνε πάντοτε ἀνοικταὶ πρὸ τῶν νοερῶν αὐτοῦ ὀφθαλμῶν ἐκ τῶν δύο τούτων πυξίδων τῆς Πανδώρας ἐξάγει τὰς ψηφίδας, αἵτινες μέλλουσι νὰ διανθίσωσι τοῦ λόγου αὐτοῦ τὴν εἰκόνα».

Παρά τὰς ἐπὶ μέρους ταύτας παρατηρήσεις, τὸ ἔργον τοῦ Stadtmüller σπουδαίαν πρόκειται νὰ καταλάβῃ θέσιν ἐν τῇ βυζαντινῇ φιλολογίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων. Δὲν δύναται τις παρὰ νὰ θαυμάσῃ, ἀληθῶς, τὸν νεαρὸν ἐπιστήμονα διὰ τὰς ἀκριβεῖς ἐπιστημονικὰς του γνώσεις, διὰ τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις καὶ ἐμβαθύνσεις του, διὰ τὴν ὑποπτευτικὴν καὶ διαγνωστικὴν ἱκανότητά του, διὰ τὴν διαύγειαν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τὴν σαφῆ ἀποδεικτικότητα τῶν θέσεών του, διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἀπλότητα τῆς διηγηματικῆς ἐκθέσεώς του, κυρίως ὅμως διὰ τὴν ἀρίστην γῶσιν τῆς ὅλης περὶ τοῦ ζητήματος τούτου φιλολογίας — ἀφθονωτάτης ἄλλωστε — καὶ διὰ τὴν ὑποδειγματικὴν μεθοδικότητα τῆς πρωτοτύπως σχεδιασθείσης ἐργασίας του. Τὸν νέον βυζαντινολόγον συγχαίρομεν εὐκρινῶς. Ἡ βυζαντινολογία ἀποκτᾷ ἐν τῷ προσώπῳ του ἐνθουσιώδη καὶ ἱκανὸν σκαπανέα.

Ἐν Μονάχῳ 1934.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπὶάνησος.

Μετὰ προλόγον ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι καὶ κριτικοῦ σημειώματος ὑπὸ Ν. Βέη, Ἀθήνησι, 1934, σελ. ιε' + 290. Σχ. 8ον.

Ὁ Πανοσιολογ. Ἀγαθαγγελος Ξηρουχάκης, ἀρχιμανδριτής τῆς ἐν Βιέννῃ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος, γνωστὸς καὶ ἔξ ἄλλων ἐργασιῶν περὶ μεσαιωνικῆς Κρήτης, ἀφιερώνει τὴν ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον περισπούδαστον πραγματείαν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης καὶ τῶν Ἰονίων νήσων ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν. Ὡς κυρίαν πηγὴν — σχεδὸν ἀποκλειστικὴν — ὁ συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησε τὴν ἀνέκδοτον, μακρὰν καὶ πλήρη πολυτίμων εἰδήσεων ἔκθεσιν (Libro de information) τοῦ Πέτρου Καστροφύλακα, ὁ ὁποῖος συνῴδενεν ὡς γραμματεὺς τοὺς συνδίκους καὶ ἐλεγκτὰς Ἰωάννην Gritti καὶ Ἰούλιον Garzoni, ἀποσταλέντας χάριν γενικῆς ἐπιθεωρήσεως εἰς τὰς βενετοκρατουμένας νήσους κατὰ τὰ ἔτη 1582 - 1584.

Τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη. Μετὰ πρόλογον τοῦ κ. Χατζιδάκι καὶ κριτικὸν σημείωμα τοῦ κ. Βέη, ὁ κ. Ξηρουχάκης, ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σ. 1-20), ἐξετάζει τὰ κατὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν δύο ἐλεγκτῶν, δημοσιεύων διάφορα ἔγγραφα καθορίζοντα τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπιθεωρήσεως ταύτης.

Τὸ πρῶτον μέρος (σελ. 21 - 77) ἀφιερῶται εἰς τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν γένει εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μεγαλονήσου. Ὁ Καστροφύλακας διακρίνει τοὺς Βενετοὺς εὐγενεῖς τῆς Κρήτης (καβαλιέρους), οἱ ὁποῖοι ἐλάμβανον ἑνεργὸν μέρος εἰς τὰ κοινὰ καὶ συνεισέφερον εἰς τὰ βάρη διὰ τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῆς